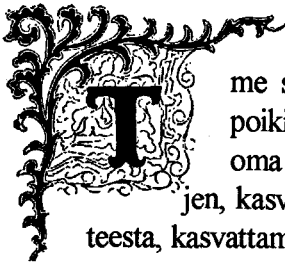

Saara Hakaste

Tyttöjen kasvatusta 1700- ja 1800-lukujen Suomessa

Tyttöjen kasvatusta on ollut meidän päivii-
me saakka oma maailmansa, joka on eronnut
poikien kasvatuksesta. Sen muutoksilla on ollut
oma aikataulunsa ja rytmensä. Käsitteet tyttö-
jen, kasvatettavien olemuksesta ja toiminnan tavoit-
teesta, kasvattamisesta naiseksi ovat luoneet kehukset, joihin
kukin aikakausi on sitten rakentanut oman sisällön ja ratkaisut.

Kodin ja suvun sisällä tapahtuva kasvattaminen oli tyttöjen kas-
vatuksen alkuperäinen muoto, jonka rinnalle pyrki 1700-luvulta al-
kaen varovasti ja pienimuotoisesti tyttöjen koulukasvatus.

Uskonpuhdistuksen mukanaan tuoma vaatimus jokaisen kristityn
velvollisuudesta tuntee uskonsa perusta ja osata itse lukea koski
myös tyttöjä. Käytännössä periaatteen toteutus maassamme lyk-
kääntyi.

Tyttöjen kasvatusta ja koulutuksen alkuunpääsyä leimasivat mer-
kittävästi sääty-yhteiskunnan normit. Kukin sääty huolehti oman tra-
ditionsa säilymisestä, äidiltä tyttärelle siirtyi oppi taloudenhoidosta ja
lastenkasvatuksesta, lukemattomista käytännön asioista, joita kuului
yhtä hyvin talonpoikaistyttären kuin porvaris- tai aatellisneidon elä-
mään. Kirkon ote kansan elämästä oli valvova ja liittyi sekä naisen
elämän käännekohtiin että arkipäivän toimiin.

Tyttöjen, naisväen, kasvattaminen on ollut toisaalta oma kasva-
tuksen alueensa, toisaalta se on heijastellut koko kasvatuksen kentän

ilmiöitä. Uusien aatevirtausten vaikutukset ja muoti-ilmiot koskettivat naistenkin maailmaa. Samoin maamme joutui kosketukseen naapurimaiden ja eurooppalaisten pedagogisten aatteiden ja oppien kanssa. Suomen asema on ollut olla lännen ja idän kulkureittien kohtauspaikkana.

Suomen kaakkoisosa kuului 1700-luvun alkupuolelta lähes sadan vuoden ajan eri hallinnon ja kulttuurivaikutteiden piiriin kuin muu Suomi sekä liitettiin jälleen yhdeksi kokonaisuudeksi vuonna 1809. Tilanne loi rinnakkaiskehityksen linjan tyttöjenkin kasvatukseen. Vanhan Suomen koululaitos erosi eniten muusta Suomesta juuri tyttöjen kasvatuksessa.

Tyttöjen kasvatuksen tutkiminen tuottaa erityisongelmia, koska tutkittavien omaa näkökulmaa ei ole mahdollista tavoittaa 1700-luvulta kuin sirpaleisesti. Naisten kirjoitustaito oli vielä suhteellisen harvinaista. Kuva kokonaistilanteesta joudutaan muodostamaan muiden tekstien avulla. Naisten omat kannanotot alkavat 1800-luvun puolelta muistelmina ja kuvauksina sekä vuosisadan loppupuolelle tultaessa muodostuu lähdemateriaalia tyttökoulujen toiminnasta. Tutkimattomia ryhmiä ovat esimerkiksi laaja 'Papiston tyttäret'.

Seuraavassa luodaan näkymiä maamme säätyläistyttöjen ja -naisten kasvatuksen maailmaan 1700- ja 1800-luvuilla sekä etsitään ilmiöiden eurooppalaisia liittymäkohtia.

Ruotsi-Suomessa 1700-luvulla

Naisen paikka oli 1700-luvun alussa yksityiselämän puolella, miehet hoitivat julkisen elämän. Valtion kouluista triviaalikoulu ja lukiot olivat pappien ja virkamiesten valmistusta varten, niihin ei tytöillä ollut pääsyä. Koulujen ulkopuolelle jäivät myös rahvaan pojat. Sitä vastoin maata viljelevä talonpoika ja hänen emäntänsä nauttivat kirkon antamaa opetusta keskenään tasavertaisina. Valtion ylläpitämä kolmas koulumuoto, pedagogio, oli 1600-luvun lopulta ottanut oppilaiksi myös joitakin tyttöjä (Ketonen 1977, 18). Kysymys oli alkeisopinnoista ja opetuksen taso oli usein alhainen.

Tyttöjen kasvattaminen ei ollut itsetarkoitus, vaan seurausta tiettyyn tavoitteeseen pyrkimisestä. Säätäydestään kiinteästi liittyvä elämäntapa kokonaisuudessaan oli merkitsevä 1700-luvun alkupuolella tyttöjen ja naisten elämälle. Kasvatuksen merkitys ja sisältö avautuu tämän kokonaiskuvan kautta.

Suomen herraskartanoissa ja pappiloissa elettiin 1700-luvun alkupuolella omavaraista elämää, kaikki mikä vain voitiin, valmistettiin kotona. *Gunnar Suolahden* värikäs kerronta 1700-luvun arkielämästä sisältää myös historiankirjoituksessa vähälle jääneen naisten elämän kuvausta (Suolahti 1925, 137-):

Aikanaan oli kaikki tehtävä: keitettävä ja paistettava, leipiä leivottava, voita kimuttava, suuri syysteurastus tehtävä ja kynttilöitä laitettava talista, ja lopuksi olutta pantava ja keitetävä viinaa.

Työtä riitti naisilla lampaiden ja pellavan kasvatuksessa, langan kehäämisessä ja kankaan kudonnassa. Kankaista valmistettiin liina-vaatteita, säkkeitä, verhoja, vuodekatoksia, pöytäliinoja jne.

Kaikkiin kartanon töihin tarvittiin runsaasti työvoimaa. Isäntäväki valitteli palvelusväen puutetta, mutta renkejä ja piikoja oli silti runsaasti. Kappalaisentalossakin saattoi 1700-luvun lopulla olla neljä renkiä ja viisi piikaa.

Herraskartanoiden arkielämässä oli ratkaisevaa, kumpaan ryhmään kuului, emäntäväkeen vai piikojen joukkoon. Kummallakin ryhmällä oli velvollisuutensa. Hyvän emännän velvollisuuksiin kuului huolenpito palvelusväestä. Oli suuri ero isäntäväen ja palkollisten asu- ja elämistavoissa.

Mutta varallisuus kasvoi ja vaatimukset lisääntyivät. Etenkin piikat pyrkivät luopumaan vanhoista hyvistä tavoista ja tavoittelivat kaikenlaista turhanaikaista ylellisyyttä. Säätyläiset ja heidän palkollisensa elivät samassa taloudessa ankaran kurin ja tarkkojen säädösten alaisina.

Kartanon taloudenhoito vaati emännältä ennen kaikkea käytännöllisyyttä ja järkevyyttä. Pedagogina ja tyttökoulunjohtajana tunnettu *Saara Wacklin* (1790–1846) on sijoittanut luomansa henkilöahmon,

vanhan Tiina-tädin suuhun kritiikkiä emännän työn vaatimuksista (Suolahti 1925, 151):

Häneltä vaaditaan, että hän olisi sekä räätäli että leipuri, juomanpanija, teurastaja, keittäjä, sokerileipuri, kahvinkeittäjä, värjäri, sukankutoja, kynttilänvalaja, puutarhuri, talonvouti, palovartija ja kauppapalvelija (pienissä kaupungeissa)! Sitä paitsi tulee hänen olla äiti ja puoliso, lapsenhoitaja ja opettajatar, taloudenhoitajatar ja kyökkipiika, sairaanhoitajatar ja miehensä palvelijatar. Hänen täytyy poistaa kaikki huolet miehensä otsalta, yksin olla alttiina kaikille talon ikävyyksille ja kestää ne, nauraa kun hän mieluummin haluaisi itkeä. Aamuisin hänen tulee olla ensimmäisenä jalkeilla, iltaisin viimeisenä vuoteessa, kerjätä suureen talouteen rovot miehen kädestä, ehkäpä vuodattaa monet kyyneleet, ennenkuin rohkenee esittää pyyntönsä, ja huolehtia enemmän karjataloudesta kuin itse karjapiika. Lisättäköön tähän vielä kaikkein pahin, pakko puuhata röyhkeän palveluväen ja pahankuristen lasten kanssa, joiden siveyttä hän ei yksin ole ehtinyt hoitaa.

Tähän vanhaan naisihanteeseen ei mahtunut lukeneisuutta ja hengenelämän pohdintaa. Pikemminkin työ oli aikansa yritysjohtamista, jossa käytäntö opetti.

Säätyläisnaisten elämässä tapahtui murros 1700-luvun loppupuolella. Vanhoista tavoista, joiden mukaan emäntä itse teki taloustöitä, alettiin luopua ja pitää työntekoa jopa sopimattomana. Tilalle tuli uusia harrastuksia, jotka veivät aikaa ja rahaa sekä vaativat lisää palveluskuntaa.

F. M. Franzenin ystävä, runoilija *Mikael Choraëus* pelkisti tapahtuneen muutoksen samalla vanhaa aikaa ihannoiden vuonna 1799. Hän kertoi työstä, joka oli saanut julkista kiitosta hyvin leivotusta leivästä (Lagus 1903, 22):

Sen tulee kiihottaa kaikkia tyttöjä, jotka mieluummin leipovat hyvää leipää, kuin lukevat huonosti ranskaa ja tanssivat huonosti, ei häpeämään, vaan päinvastoin pitämään arvossa noita kunnan ominaisuuksia. Miten moni onkaan komea iltamassa, vaikka leivintuvassa ei kykene kelvollista leivänpalaa leipo-

maan; miten moni lukeekaan romaaneja ja antaa puuron palaa pohjaan. Oh, hävetkää kerrankin, koreat elukat! Mutta iloitse sinä kunnan eukko ja sinä reipas tyttö työhameessasi ja jauhoisessa mekossasi.

Varakas keskisääty alkoi matkia ylempiä säätyjä. Uusi elämäntapa muutti sosiaalisia suhteita. Emännän ja piian väliin hierarkiassa ilmestyi aateliskartanoihin ja varakkaisiin pappiloihin emännöitsijöitä ja kamarineitejä. Heistä sanottiin, että he olivat "kunniallisten ihmisten" lapsia, jotka köyhyyden vuoksi tai oppiakseen olivat ruvenneet palvelukseen. Halu oppia uutta merkitsi myös parempia mahdollisuuksia avioliittomarkkinoilla (Suolahti 1919, 87-).

Siinä missä vanhempi, työntekoon tottunut emäntäpolvi ei osannut kunnolla lukea eikä ollenkaan kirjoittaa, tuli vuosisadan loppupuolella muotiin kevyen kirjallisuuden lukeminen. Hyödyllisyyden tilalle pyrki turhanaikaisuus, ajanviete romaanien, matkakertomusten ja viikkolehtien muodossa. Bunyanin *Kristityn vaelluksen* tilalle tuli *Gulliverin retket*.

Lukeminen muuttui säätyläisten jokapäiväisiin tapoihin kuuluvaksi osaksi. Lukemistapahtuman yksilöllisyydellä oli merkitystä etenkin naisille. Heidän yleissivistykseensä alkoi kuulua vähän lukeneisuutta, vähän ranskankielisiä lauseparsia ja seuraelämän sääntöjä. Pinnallisuudesta huolimatta alku lukeneisuudelle oli tosiasia, ensimmäinen askel kohti tyttöjen oppineisuutta oli otettu.

Kevyen kirjallisuuden lukemiselta puuttui kauaskantoisempi kasvatuksellinen tavoite, naisten paikka oli yhä kotona ja tyttöjen tavoitteena solmia hyödyllinen avioliitto. Pojilla oli useimmiten mahdollisuus periä isänsä virka- tai ammattipaikka. Tytöillä ei tätä mahdollisuutta ollut, heidän kohtalostaan päättivät holhoojat avioliittoa solmittaessa.

Tyttöjen opettaminen oli mahdollista järjestää usealla tavalla. Ensiksi oli mahdollista, että joku perheen jäsen otti tehtävän omakseen, isä veli tai joku muu, jolla oli aikaa (Wirilander 1974, 343). Aateliston ja papiston varakkaimmilla oli tapana palkata kotiopettajatar, joka asui perheessä ja hoiti tehtävänsä oman taitonsa mukaisesti.

Kielten oppimista varten kotiopettajattariksi otettiin myös ulkomaalaisia, hienoimpina pidettiin tukholmalaisia ja ranskalaisia.

Kotiopettajattaren itsenäistyessä ja aloittaessa koulunpidon omassa vuokrahuoneessa syntyi "mamsellin koulu". Koulu sai nimen opettajansa mukaan. Hän saattoi olla naimaton nainen, nuori tyttö tai leskirouva, jolle opetustyö oli ainoa hyväksytytapa hankkia itse elanto. Mikään virallinen taho ei valvonut mamsellinkouluja eikä niiden opettajien pätevyyttä. Ranskankielentaitoinen "demoiselle", "koulumusteri" ja "fröken" hoitivat kukin työnsä omalla tavallaan (Wilkama 1938,3-).

Mamsellinkoulua lähellä opetusmuotona oli pensionaatti, jossa koulunpitäjä tarjosi suojateilleen myös asumisen ja täysihoidon. Oppilaiksi voitiin ottaa tyttöjä maaseudultakin ja tarpeellinen kontrolli oli koko ajan mahdollista.

Samoin kuin mamsellinkoulujen pensionaattien taso vaihteli koon, sijainnin ja opettajien mukaan. Pensionaattikasvatus oli korkeinta koulutusta, mitä Ruotsin Suomessa voitiin tarjota tytöille 1700-luvulla.

Vanhassa Suomessa 1700-luvulla

Vanha Suomi eli Venäjän Suomi muodosti 1740-luvulta raja-alueen, jossa yhdistyivät suomalainen perinne ja venäläinen valtiokehitys. Vanhan Suomen johtava kaupunki oli vanhastaan Viipuri. Sen erityispiirre oli satojen vuosien ajan ollut monikansallisuus ja vilkkaat yhteydet Keski-Eurooppaan (Kuujo 1985, 129-130). Saksalaiset porvarit, suurkauppiaat, hallitsivat Viipurin maistraattia 1600-luvun lopulla. Heidän aktiivisuuttaan kouluasioissa kuvasi oman koulun perustaminen maistraatin alaisuuteen. Vuosina 1690-1745 kaupungissa toimi vain yksi yksityinen saksalainen koulu. Koulu oli ns. porvariskoulu ja sen oppilaina oli myös tyttöjä (Rajainen 1940,14-).

Tyttöjenkasvatuksen muodot Venäjän Suomessa olivat yleislinjoiltaan samoja kuin Ruotsin Suomessa. Tytöille annettiin "säädynmu-

kaista kasvatusta” ja “seuraelämäsivistystä”. Täälläkin varakkaat vanhemmat kustansivat työille kotiopettajan tai lähettivät heidät siäoppilaitokseen.

Venäjän valtakunnan koon ja keskitetyn hallintojärjestelmän tähden muutosten mittakaavat olivat suuria. Pyrittiin kattavaan järjestelmään, mutta samaan aikaan toteutustasolla saattoi idea muuntua ja paikalliset voimat ottivat langat käsiinsä. Näin tapahtui Katariina II:n koululaitosjärjestelyissä. Hänen uudistuspyrkimystensä osana alkoi koululaitoksen muutostyö, joka alkuaan tähtäsi koko kansan valistamiseen. Pietarin *Petri-Schulesta* tuli mallikoulu Itämeren piirin kouluille vuonna 1762. Koulu oli tarkoitettu Pyhän Pietarin saksalaisen seurakunnan kaikensäätyisten perheiden lapsille ja siinä oli myös tyttöosasto. Kouluun tulevien lasten tuli olla seurakunnan jäseniä ja päästä sinne ilman sääty- tai sukupuolirajoitusta.

Viipuriin perustettiin vuonna 1788 *Hauptschule* pojille. Pietarin mallin mukaan Viipurin poikakouluun liitettiin erillinen osasto tytöille nimellä *Demoisellen-Classe*. Viipurin tyttöjenkoulutuksen luonne muuttui. Saksalaista porvariskoulua yhdessä poikien kanssa käyneet tytöt alkoivat opiskella vain tytöille tarkoitettulla luokalla. Toinen muutos oli se, että koulun ylläpitäjä oli nyt valtio. Säilyviä tekijöitä olivat saksankielisyys ja avoimuus kaikille säädyille.

Vastoin Katariina II:n yhtenäistämisperiaatetta, joka olisi vaatinut venäjänkielisiä kouluja, Viipurin samoin kuin Vanhan Suomen pienet koulut toimivat saksan kielellä. Ne saivat erikoisaseman Venäjän koululaitoksessa. *Demoisellen-Classen* vaatimattomasta alusta kasvoi maamme ensimmäinen valtion omistama tyttöjen oppilaitos. Sen perustamisella tuli olemaan suuri periaatteellinen merkitys. Merkittävää oli myös koulun avoimuus kaikille säädyille ja valtion kouluna maksuttomuus.

Viipurin *Demoisellen-Classen* opetusohjelma antaa viitteitä tyttöjen koulukasvatuksen tavoitteista. Ne poikkesivat pensionaattikasvatuksesta. Kolmelle eri läksykunnalle opetettiin vaihtelevasti uskontoa, historiaa, maantietoa, laskentoa, saksaa, venäjää, ranskaa, piirustusta, kaunokirjoitusta ja käsitöitä (Dahl 1905, 12-) Jokainen oppilas ei osallistunut kaikille tunneille, vaan valitsi oppiaineet. Rans-

kan kielen osasto oli suurin. Oppilaat saattoivat viipyä koulussa 4-6 vuotta.

Käytännön kielitaitoa harjoiteltiin käsityötuntien yhteydessä. Luokan valvojana tuli olla nainen, "Aufseherin", "Klassendame" oli aina paikalla miesopettajan tunneilla. Hänelle kuului vastuu tyttöjen käytöksestä (Rajainen 1940, 198). Ajan käsityksen mukaan olisi ollut siveetöntä, jos miesopettaja olisi ollut yksin tyttöjen kanssa luokassa. Opetuksessa noudatettiin yleisvaltakunnallisia ohjeita, joita sisältävä käsikirja oli vuodelta 1785 (Ketonen 1977, 12-). Ohjeissa korostettiin, että kaiken opetuksen tuli pitää silmällä naisen kutsusta kodin jäsenenä, puolisona, äitinä ja perheenemäntänä. Koulun tuli antaa kotia varten tarvittavia tietoja, taitoja ja hyveitä. Vaatimattomuus, puhtaus, ahkeruus, säästäväisyys, kärsivällisyys jne. mainittiin hyveinä. Opetuksella oli oma naisellinen luonne, joka poikkesi poikakoulujen tavoitteista.

Demoisellen-Classen suosiota kuvaa se, että suuren oppilasmäärän vuoksi luokka jaettiin vuonna 1800 kahteen luokkaan. Ranskankielen ja käsitöiden opetus tehostui samalla.

Aleksanteri I:n koulujärjestelyjen yhteydessä ylemmästä tyttöluokasta muodostettiin *Die Grössere Töchterschule* vuonna 1805 poikien piirikoulun yhteyteen, mutta omaksi kouluyksiköksi ja alemmasta luokasta saatiin *Die Kleinere Töchterschule* vuonna 1807. Koulut eivät muodostaneet kahta peräkkäistä kouluastetta, vaan jo kahden luokan ajalta tapahtui muutos erillisiksi ja erilaisiksi kouluiksi vanhempien säädynmukaisten koulutustarpeiden mukaan. Katariina II:n ajan säätyrajat ylittävästä koulutuksesta siirryttiin eriytyneen koulutuksen suuntaan. *Die Grössere Töchterschule* oli laajempaa ja monipuolisempaa koulutusta jakava saksankielinen oppilaitos, jossa opiskeltiin myös venäjää ja ranskaa (Dahl 1905,39). *Die Kleinere Töchterschule* oli alkeiskoulu, "piikalasten koulu", jossa opeteltiin uskonnon lisäksi lukemista, laskentaa ja kirjoitusta. Oppilaan kuu- lustelu suoritettiin siellä viipurilaiseen tapaan monikielisesti kunkin oppilaan äidinkielellä, oli se sitten suomi, ruotsi tai saksa. Käytännössä oli Viipurissa vuodesta 1807 alkaen alkuaikaiset tyttöjen myöhemmil- le sekä oppikoulu- että kansakoulumuodoille.

Viipurin koulujen mallin mukaan perustettiin muualle Vanhaan Suomeen poikien koulun rinnalle yksiluokkainen tyttökoulu Lappeenrantaan ja Käkisalmeen 1788, Sortavalaan 1800 ja Savonlinnaan 1801 (Rajainen 1940, 119). Kullakin niistä oli tärkeä tehtävä oman paikkakuntansa tyttöjen koulutuspaikkana.

Vaikutteita Keski-Euroopasta

Leimaa-antavaa 1700-luvun kasvatukselle oli Suomen kuuluminen kahden toisistaan eroavan linjan alueisiin, Ruotsin Suomen ja Venäjän Suomen. Oli luonnollista, että Ruotsin Suomen sivistyneistö piti tärkeimpinä keskuksina Turkua ja pääkaupunkia Tukholmaa. Tukholmasta oli tapana tuottaa sukulaisten mukana esimerkiksi vaatteita ja kirjoja.

Tyttöjenkasvatuksen muodot olivat Suomessa ja Ruotsissa samat, kotiopetus, yksityiset mamsellikoulut ja pensionaatit.

Keski-Euroopan kolme suurta kasvatusajattelun keskusta olivat Saksa, Ranska ja Englanti. Suomesta oltiin perinteitä noudattaen eniten yhteydessä Saksaan. Ranskalaisuuden ihailu nousi esille 1700-luvun lopulla. Yhteydet olivat aatteellisia, noudatettiin mallimaan periaatteita. Tyttöjenkasvatusta pidettiin yksityisasiana, johon valtion ei tullut ottaa kantaa. Monipuolisuuden vaatimus johti koulutuksen pinnallisuuteen. Ensimmäiset pensionaattikasvatuksen arvostelijat nousivat esiin 1700-luvun lopulla.

Venäjän Suomen yhteydet Keski-Eurooppaan kulkivat Pietarin ja Venäjän keskitetyn hallintojärjestelmän kautta. Oli myös olemassa suorat yhteydet Saksaan, erityisesti Viipurista. Katariina II:n laajan koulu-uudistuksen taustalla oli 1700-luvun loppupuolella Venäjällä herännyt yleinen kasvatusinnostus, Länsi-Euroopan, etenkin Ranskan pedagogiset aatteet sekä hallitsijan henkilökohtainen toiminta uuden järjestelmän luomiseksi (Rajainen 1940, 2-).

Katariina II tutustui 1780 Itävallan vuonna 1774 uusittuun koulujärjestelmään ja päätti toteuttaa sen Venäjällä. Avuksi hän sai ser-

bialaissyntyisen *Theodor Jancovics de Mirievon*. Itävallan koulujärjestelmässä keisarinnaa viehätti täydellisen yhdenmukaisuuden vaatimus. Kuitenkaan hän ei pyrkinyt toteuttamaan Itävallan järjestelmää kokonaisuudessaan, maaseutukoulut ja tyttökoulut hylättiin kokonaan.

Itävallan vuoden 1774 koululain mukainen kouluverkosto tähtäsi kansanopetukseen säätyjakaisen yhteiskunnan eriytyneen ajattelun pohjalta (Scheipl, Seel 1985, 8-). Venäjän uusia normaalikouluja vastasi Ruotsi-Suomessa triviaalikoulut ja pedagogiot. Katarina II:n vieraan järjestelmän ihailu jätti Venäjän oman siihenastisen koulukehityksen ja kirkkokoulut huomiotta. Valtio otti Venäjällä vastuun koululaitoksesta erillään kirkosta. Tähän vastuuseen kuuluivat myös tyttökoulut. Alkuaan Francken laitoksista 1700-luvun alkupuolelta kasvatuksellisen pietismin ideat kulkivat Preussin ja Itävallan kautta Venäjälle sekä Vanhan Suomen kautta Suomeen. Valtion vastuu kasvatuksesta, uskonnollinen suvaitsevaisuus ja reaalikasvatuksen osuus olivat koko siirtymäkauden säilyneitä piirteitä. Vanhan Suomen tyttökoulut liittyivät Itämeren maakuntien kasvatustraditioon, jonka mukaan tytöille oli järjestetty kouluja 1500-luvulta lähtien (Eesti Kooli Ajalugu 1989, 82-83, 98, 202-).

Autonomian myötä muutosten tielle

Autonomian ajan alku oli Suomessa henkisen totutteleminen aikaa, jota seurasi pyrkimys liittää yhteen koulumuotoja ja vastata muutostarpeisiin.

Ruotsi-Suomen pensionaattikasvatus sai arvostelijoita jo 1700-luvun lopulla. Professori *Jakob Tengström*, josta myöhemmin tuli arkipiispa ja Fredrika Runebergin setä, kirjoitti tyttöjen koulutuksesta artikkelisarjan *Åbo Tidningar* -lehteen vuonna 1793 (Hultin 1892, 532-, Wilkama 1938, 12-). Hänen kritiikkinsä suuntautui tyttöjen kasvatuksen pinnallisuuteen, järjen puutteeseen ja henkiseen tyhjiyteen. Hänen mielestään naisten vaikutus kansalaisten kasvattamiseen

on suuri. Ranskan vallankumouksen jälkeen Euroopassa levinnyt ajatus on samansisältöinen, naiset ovat tärkeitä uusien kansalaisten kasvattajina.

Tengström esitti poikien ja tyttöjen koulutuksen erilaisen taustan ja totesi, että vain pojille olivat valtion virat avoinna. Hän piti julkista kasvatusta kotiopetusta parempana. Hän esitti:

Tekisi minun todellakin mieli ehdottaa, että Naissukupuoilta-kin varten yleisellä kustannuksella perustettaisiin joku kasvatus- eli oppilaitos, ellei tuuman toteuttaminen heti kohtaisi arveluttavia vaikeuksia, sekä Valtiolle syntyviin rasittaviin kustannuksiin katsoen että siihen vaikeuteen nähden, mikä syntyy valvoessa kauneiden oppilaitten tuttavuuksia, tapoja ja käytöstä.

Tengströmin ajatusten taustalla oli filantropiset pyrkimykset kasvattaa moraalisesti parempia kansalaisia.

Tyttöjenkasvatuksen muutoksesta kertovat 1800-luvulla ne kirjoittamista harrastaneet naiset, jotka itse vanhan kotikasvatuksen ja pensionaattikoulutuksen saaneina näkivät ensimmäisten tyttökoulujen perustamisen ja uusien mahdollisuuksien aukeamisen. Heidän muistelmiensa kautta päästään näkemään sisältäpäin naisten elämäolosuhteita kyseisenä murroskautena. Tätä naisjoukkoa edustavat seuraavat kolme koulutustiekuvausta.

Tunnetuin miehensä rinnalla omaa uraa luoneista naisista maasamme viime vuosisadalla lienee *Fredrika Runeberg* (1807-1879). Hän syntyi pietarsaarelaisen tullinhoitajan Carl Fredrik Tengströmin perheeseen (Gripenberg 1909, 703-712, Allardt Ekelund 1942, 3-).

Miten vaikeaa oli tyttöjen koulutukseen pääsy 1800-luvun alkupuolella, voidaan päätellä Fredrika Tengströmin kerronnasta. Ei ollut olemassa yhtä, jatkuvaa kasvatus- ja koulutuskokonaisuutta, vaan Fredrikan tie koostui useista peräkkäisistä, vaihtelevan pituisista palasista, jotka seurasivat toisiaan useiden eri opettajien johdolla. Hänen oma kiinnostuksesta suuntautui jo varhain kahdelle taholle, maailmankirjallisuuteen ja vieraisiin kieliin. Muu saatavilla oleva tieto oli vähäistä.

Fredrika Runeberg. Kuvalähde: Museovirasto.

Lukemaan ja kirjoittamaan Fredrika oppi omin avuin. Hänellä oli jo varhain tapana lukea äidilleen ja isolle siskolleen, kun he ompelivat. Lukusilla hän selviytyi helposti katekismuskuulustelusta.

Seitsenvuotiaana Fredrika alkoi opiskella ison veljensä Karlin johdolla kotona Turussa. Hän luki suurella halulla kaiken minkä vaan sai käsiinsä almanakasta kieliopin esipuheisiin. Saksalaisesta kirjallisuudesta hän tutustui Schillerin teoksiin. Kolmetoistavuotias Fredrika pääsi Ollinsaareen lähelle Raahea sukulaisten luokse vahvistumaan. Siellä opettajana oli hänen serkkunsa Carin, joka opetti erityisesti piirustusta ja musiikkia. Hän oli saanut oppinsa ensin kotona ja sitten Tukholmassa.

Palattuaan Turkuun Fredrika kävi lyhyen aikaa koulua rouva Johnsonin luona. Tällöin hän ranskan kielen lisäksi aloitti englannin opiskelun. Opetukseen kuului lisäksi vähän historiaa ja maantietoa.

Yhden talvikauden 16-vuotias Fredrika opiskeli Turussa rouva Anna Salmbergin pensionaatissa kieliä. Rouva Salmberg oli tuolloin 36-vuotias merikapteenin leski, joka oli syntynyt Länsi-Intiassa ja jonka näkemykset maailmasta ulottuivat laajalle.

Seuraavana vuonna Fredrika täydensi vielä pensionaatissa saksan, ranskan ja englannin taitojaan. Myöhemmin Fredrika kertoi, että rouva Anna Salmberg oli hänen opettajistaan se, joka herätti innostuksen oppimiseen.

Salmbergin pensionaatin antamiin vaikutteisiin päättyi 17-vuotiaan Fredrikan varsinainen koulunkäynti, loppuelämä oli hänelle itseopiskelua lukemalla, keskustelemalla ja kirjoittamalla.

Fredrika Tengströmillä oli muihin ajankohdan koulutusta haluaviin tyttöihin verrattuna huomattavasti paremmat mahdollisuudet seurata kulttuurikeskustelua, sillä hänen setänsä arkkipiispa Tengströmin kotiin Turkuun ja Paraisille kokoontui kulttuurin johtomiehiä. Hän pääsi omaksumaan kaunokirjallisuudesta uusimpia virtauksia. Isän kuoleman jälkeen Fredrika piti huolta äidistään.

Mentyään naimisiin 24-vuotiaana J.L. Runebergin kanssa Fredrikasta tuli miehensä tukija ja avustaja. Heidän kodissaan Helsingissä ja Porvoossa keskityttiin talon isännän kirjalliseen toimintaan, Fredrika omistautui miehensä ja kuuden poikansa elämälle.

Kirjoittaminen oli Fredrika Runebergille elinehto koko elämän ajan. Hänen tuotantonsa, toisin kuin useiden hänen aikansa naisten kirjoitukset, pääsi ainakin osaksi julkisuuteen.

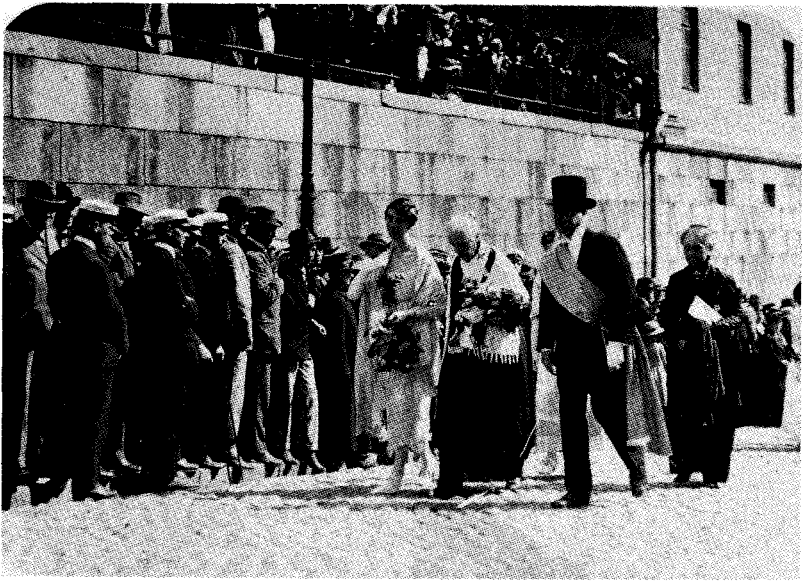
Fredrikalla ei ollut mahdollisuutta matkustamalla korvata koulutuksen puutteellisuuksia. Fredrika Runeberg kuoli kaksi vuotta miehensä jälkeen vuonna 1879.

Toinen naiskuva 1800-luvun koulutuspoluista nousee Ahvenanmaalta. Taivassalon pappilassa sai varamaanmittariauskulantti Carl Åströmin ja hänen vaimonsa Justina Jakobssonin esikoistyttär nimen *Emma Irene Åström* (1847-1934) (Takolander 1923, 9). Emman isänisä oli oppineena miehenä tunnettu Taivassalon rovasti Carl Åström, joka kuoli Emman ollessa 2-vuotias ja äidinisä oli suomenkielinen rusthollari Marttilasta. Perhe muutti Ahvenanmaalle, Jomalaan tytön ollessa 6-vuotias.

Isä opetti Emman lukemaan ensin aapista ja sitten katekismusta ja raamatunhistoriaa. Emma oli tuolloin 5-vuotias. Lukutaitoaan hän käytti lukemalla vanhemmilleen Sturmin uskonnollisia tutkisteluja. Isä opetti hänet myös kirjoittamaan ja laskemaan. Enempää koulutusta ei ollut tarkoitus antaa vaatimattomassa kodissa. Isän tiedetään sanoneen: ”Nyt se saa riittää tytölle”. Emmaa tarvittiin karjan ja hevosten hoitoon. Ulkotöissä hän onnistui ja viihtyi paremmin kuin keittiössä. Palavan lukuhalunsa Emma tyydytti lukemalla löytämiään isoisän kirjoja mm. Strelingin latinan kielioppia. Hän luki yksin, koska isän mielestä tytöillä ei ollut mitään tekemistä latinan kanssa. Emmasta kasvoi tiedonhaluinen ja muista poikkeava, haaveksiva nuori.

Emma Irenen, kuten niin monen tytön koulutien kulku oli kiinni olosuhteiden, yllättävien tapaamisten ja varakkaan suojelijan yhteisvaikutuksesta. Jomalan kartanon isännän, laamanni Lönnbladin puoliso Ingeborg von Knorring ja heidän 4-vuotias pikkutyttärensä Anna ihastuivat 16-vuotiaaseen Emmaan. Rouva von Knorring kertoi Emman lukuhalusta sedälleen Finströmin kirkkoherra, tohtori F.P. von Knorringille, joka oli kuuluisa varattomien ahvenanmaalaisten auttajana. Kirkkoherra von Knorring järjesti Emmalle vuodeksi palkan pikkulasten opettajana Finnströmin kartanon koulussa. Toinen Emman puolestapuhujista oli jomalalainen pastori Molin. Hän kehotti Emman isää lähettämään tytön tyttökouluun Turkuun tai Helsinkiin. Tähän ei kuitenkaan löytynyt varoja. Opiskelu Jyväskylän seminaarissa ja valmistuminen opettajattareksi näytti mahdolliselta. Talon töiden ohella Emma valmistautui huolella sisäänpääsytutkintoon sekä opetteli suomen kieltä.

Emma Irene Åström selvisi Jyväskylän seminaarin sisäänpääsykoosteesta kesällä 1865, neljäntenä 46 hakijasta, vaikka hän ei ollut käynyt päivääkään koulua. Hän käytti opiskeluaikaansa teorioiden laatimiseen ja abstraktin tiedon hankkimiseen enemmän kuin käytännön töihin. Latinan kieli oli hänen suuri rakkautensa. Seminaarin johtaja Uno Cygnaeus otti hänet siipiensä suojaan ja tuki häntä sekä taloudellisesti että henkisesti. Opintie jatkui vaikeuksista huolimatta ja hän tuli ylioppilaaksi vuonna 1873. Hänet vihittiin ensimmäisenä

Emma Irene Åström riemumaisterina Helsingin ylinopiston promootio-kulkuessa vuonna 1919. Vasemmalla yleinen seppelensitojatar Sophie Mannerheim. Kuvalähde: Museovirasto.

naisena Suomessa maisteriksi vuonna 1882. Emma Irene Åström siirtyi Uno Cygnaeuksen pyynnöstä Tammissaaren seminaarin opettajaksi ja toimi virassa vuoteen 1913.

Suureen Gripenbergien sotilassukuun ja kartanonisäntä Sebastian Gripenbergin suureen perheeseen syntyi Kurkijoella Laatokan rannalla vuonna 1857 tytär, joka sai nimen *Aleksandra Gripenberg* (1857-1913) (Tuulio 1959, 20-). Sääty-yhteiskunnan järjestyksen mukaan hän kuului ruotsinkieliseen aatelistoon. Sisarussarjassaan Xanny oli lähinnä nuorin, äitinsä kahdeksas ja isänsä kuudestoista lapsi. Laatokan Karjalassa, Tervun kartanossa leikkitovereista tärkein oli isosisko Maria. Sebastian Gripenbergin tultua nimitetyksi senaattoriksi perhe muutti Helsinkiin. Xanny oli tuolloin nelivuotias.

Maria Furuhjelm on kertonut opettaneensa 6-vuotiaalle Xannyille kirjaimet Jörö-Jukan takakannesta. Alkuopetus jatkui kotona, äiti

opetti ompelemaan ja lähes viisikymmenvuotias, naimaton sisarpuoli Emilie lukemaan Raamattua ja katkismusta. Opettajan sanottiin oleen ankara aralle oppilaalleen.

Perhe muutti 1866 Kirkkonummelle, Majbyn tilalle, kun Aleksandra oli 9-vuotias. Isän kuolema Xannyn ollessa 12-vuotias ja samoin sisarpuoli Emilien poismeno paria vuotta myöhemmin järkytti herkkää tytönmieltä ja muutti perheen tilannetta.

Majbyssä Aleksandra sai opettajikseen omat isot sisarensa Marian ja Elisabethin. Nämä olivat molemmat käyneet koulua Pietarissa, Elisabeth tunnettua Smolnan naisopistoa. Aleksandran saama opetus vastasi näinollen ajan kotiopetuksen vaatimuksia.

Koulutyö kotona oli vakava asia ja oppitunteja pidettiin joka päivä. Illat oli varattu tanssiharjoituksille, hyväksytylle liikunnan muodolle.

Säilyneestä lukujärjestyksestä nähdään, että Xannyn kotikoulussa opetettiin 30 tuntia viikossa. Musiikkia oli 6 tuntia, ranskaa 4, venäjää ja historiaa 3 tuntia kumpaakin, saksaa, ruotsia ja suomea 2, uskontoa, eläinoppia ja aritmetiikkaa 2 ja piirustusta 1 tunti. Vapaaehtoisena aineena oli englantia.

Omin päin Aleksandra luki Fryxellin historiaa ja muuta historiaa käsittelevää kirjallisuutta. Hän kertoo itse leikkineensä poikien kanssa, olihan hänellä neljä veljeä. Heiltä hän sai lainaksi meri-, intiaani- ja sotakertomuksia.

Kotiopetuksen eräs tyypillinen piirre oli se, että sukulaisperheet saattoivat lähettää lapsia toistensa luokse oppiin. Majbyssä oli 12-vuotiaan Aleksandran toverina Sofia Gylden, Suurniemen tytär Karjalohjalta. Kun Maria-sisar lähti Helsinkiin kotiopettajaksi, jäi vastuu opetuksesta Elisabethille, joka innosti oppilaitaan kirjallisuuden lukemiseen.

Majbyn neidit, myös Aleksandra 10-11 -vuotiaasta lähtien, pitivät sunnuntaisin pyhäkoulua ympäristön kansanlapsille. Uskonnon lisäksi opetettiin lukemista ja kirjoittamista, laulua, laskentaa, maantiedettä ja historiaa, siis kansakoulun aineita. Aleksandralla ja Sofie Gyldenillä oli myös pari yksityisoppilasta, joille he opettivat lukemista. Koulu täytti Xannyn elämän sekä oppilaan että opettajan roolissa. Kaksitoistavuotiaana Xanny aloitti kirjoittamisen ja haaveili taiteilijan urasta.

Koko perhe uudessa eduskunnassa.

Velikulta- lehden pilapiirros Alexandra Gripenbergistä vuonna 1906.
Kuvälähde: Museovirasto.

Kotikoulu päättyi Aleksandran ollessa 16-vuotias, jäljellä oli rippikoulu Helsingissä, hänen ainoa varsinainen koulunsa. Samalla hän otti englannin tunteja August Furuhjelmilta yhdessä Emma Irene Åströmin kanssa.

Aleksandran kouluajan päättyessä tapahtui kotioloiissa muutoksia: lapset lähtivät maailmalle ja pojat olivat kadettikoulussa. Vastuu kolmesta sairaasta vanhuksesta, äidistä, äidinäidistä ja tädistä lankesi yksin Aleksandralle.

Aleksandra oli perheen tyttäristä ainoa, jota ei lähetetty varsinaiseen kouluun. Helsingissä olisi ollut tyttökoulu, mutta todennäköisesti

poikien koulutuksen kustannukset olivat suuret ja toisaalta omien sisarien opetustaito katsottiin riittäväksi. Tiedonnälkä jäi Aleksandraan jäljelle ja hän jatkoi itseopiskelua, luki paremman puutteessa vaikka linnoitusoppia. Sakari Topelius auttoi häntä kirjailijan uralle. Elämäntyönsä Aleksandra Gripenberg teki naisasialiikkeessä, kansanedustajana ja poliitikkona. Hän teki lukuisia ulkomaanmatkoja ja edusti Suomea mm. Washingtonissa Kansainvälisen naisliiton perustavassa kokouksessa.

Fredrikan, Emma Irenen ja Aleksandran tapaan lukuisat 1800-luvun tytöt pyrkivät omista lähtökohdistaan tyydyttämään opinhaluaan. Samalla kun kolme esimerkkihenkilöämme nousi kuuluisuuteen kukin omasta kulttuurimaisemastaan, heistä tuli muutoksentekijöitä, jotka vuorostaan paransivat uusien tyttöoppilaspolvien mahdollisuuksia. Yksilön sidonnaisuutta taustaansa ja sen koulutustraditioon sekä henkilökohtaista kulttuurin rakennustyötä on Birgitte Possing käsitellyt kirjoittamassaan tanskalaisen pedagogin Natalie Zahlen laajassa elämäkertateoksessa *Viljens styrke, Natalie Zahle, En biografi* (Possing 1992). Natalie Zahlen, kööpenhaminalaisen tyttökoulunjohtajan ja opettajien kouluttajan kasvukehityksessä on nähtävissä samoja piirteitä kuin hänen suomalaisten kollegojensa elämässä, tiedonjanoa ja tahdonvoimaa.

Pensionaattikasvatuksesta tyttökoulujen aikaan siirryttiin vähitellen. Kotiopetusperinne säilyi toimivana aateliston piirissä 1800-luvun lopulle, sen sijaan porvaristo ja pienipalkkaiset virkamiehet alkoivat kouluttaa tyttäriään *Fruentimmerskola*-kouluissa (TPFF 1879, 447-). Tyttökoulun ja yhteiskoulun vakiintuessa maassamme tyttöjen kouluopetus yleistyi ja suuntasi kehitystä koko kansan kasvattamiseen.

Kirjallisuus

Allardt Ekelund, Karin 1942. Fredrika Runeberg. En biografisk och litteraturhistorisk studie. Helsingfors.

Dahl, Gustav 1905. Fruentimmerskolan i Viborg 1788-1905. Några Anteckningar om Finlands äldsta flickskola. Viborg.

- Eesti Kooli Ajalugu 1989. 1.köide. 13.sajandist 1860. aastateni. Tegevtoimeta- ja E.Laul. Tallinn.
- Gripenberg, Aleksandra 1909. Fredrika Runeberg. Ääriviivoja. Aika. Kolmas vuosikerta. Helsinki.
- Hultin, Tekla 1892. Kasvatusopillisia mietteitä viime vuosisadalta. Valvoja 1892. Helsinki.
- Ketonen, Liisa 1977. Suomen tyttöoppikoulut autonomian aikakaudella. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 53. Helsinki
- Kuujo, Erkki 1985. Monikielinen Viipurin koululaitos. Koulu ja menneisyys XXIII. Suomen kouluhistoriallisen seuran vuosikirja 1985. Porvoo.
- Lagus, Ernst 1903. Bref, tal och andra skrifter af Mikael Choraëus. Helsingfors.
- Possing, Birgitte 1992. Viljens styrke, Natalie Zahle - En biografi om dannelse, kön og magtfuldkommenhed 1-2. Köbenhavn.
- Rajainen, Maija 1940. Vanhan Suomen koulut I. Normaalikoulut 1788-1806. Historiallisia tutkimuksia 25. Suomen historiallinen seura. Helsinki.
- Scheipl, Josef und Seel, Herman 1985. Die Entwicklung des österreichischen Schulwesens von 1750-1938. Studentexte für die pädagogische Ausbildung der Lehrer höherer Schulen. Wolfsburg.
- Suolahti, Gunnar 1925. Elämää Suomessa 1700-luvulla. Porvoo.
- Suolahti, Gunnar 1919. Suomen papisto 1600- ja 1700- luvuilla. Porvoo.
- Takolander, Alfons 1923. Emma Irene Åström, "Ensimmäinen laakeroitu nainen". Helsinki.
- TPFF, Tidskrift utgiven av Pedagogiska Föreningen i Finland 1879. Helsingfors.
- Tuulio, Tyyni 1959. Aleksandra Gripenberg. Kirjailija, taistelija, ihminen. Porvoo.
- Wilkama, Sisko 1938. Naissivistyksen periaatteiden kehitys Suomessa 1840-1880-luvuilla. Helsinki.
- Wirlander, Kaarlo 1974. Herrasväkeä. Suomen säätyläistä 1721-1870. Forssa.